

MONIKA MURZYN-KUPISZ

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

**DZIEDZICTWO KULTUROWE
JAKO ENDOGENICZNY ZASOB ROZWOJOWY
JEDNOSTEK TERYTORIALNYCH
(POLSKIE DOSWIADCZENIA W RAMACH DOTYCHCZASOWYCH
PERSPEKTYW PLANOWANIA UNIJNEGO)**

Abstract: Cultural Heritage as an Endogenous Development Resource of Territorial Units: Polish Experiences in the Two EU Programming Periods. In recent years the participation of Poland in the process of European integration has become a significant opportunity for the initiation and implementation of cultural heritage related projects. The possibility of obtaining the financial support of EU funds mobilises local and regional financial means and motivates public, private and non-governmental actors to search for new local development resources. Such endeavours frequently demonstrate a very creative approach to cultural heritage, presently seen not only as a costly burden but also as an asset in the context of socio-economic development. Taking into account the multidimensional potential impact of heritage on local and regional development processes, the author discusses experiences, dilemmas and challenges linked with the inclusion of heritage in the EU programming schemes in Poland.

**1. Dziedzictwo kulturowe
a współczesne rozumienie rozwoju społeczno-gospodarczego**

Współcześnie rozumiany *rozwój społeczno-gospodarczy* jest procesem pozytywnych zmian dotyczących określonego układu terytorialnego (np. lokalnego, regionalnego), o charakterze zarówno ilościowym, jak i jakościowym, na skutek tak endogenicznych, jak i egzogenicznych czynników (Gorzelać, Jałowiecki 2000; Grosse 2002; Heffner 2008; Markowski 2008; Staniszczyń 2004). Przemiany te powinny zatem zachodzić w wielu aspektach funkcjonowania danej jednostki terytorialnej, w sferze gospodarczej, ale także społecznej, przestrzennej, ekologicznej i kulturowej, na skutek działań wielu interesariuszy, przede wszystkim lokalnych aktorów, takich jak samorząd terytorialny, lokalna społeczność i przedsiębiorcy (Guarino *et al.* 1995;

Klasik 1996; Parysek 1995). Powinny dotyczyć nie tylko poziomu dochodów (mieszkańców, samorządów, przedsiębiorców), lecz również przekształceń strukturalnych gospodarki oraz poziomu i jakości życia mieszkańców (Brol 1998; Chojnicki 2008; Kogut-Jaworska 2008; Kudłacz 1999; Pike *et al.* 2006). W skali lokalnej jest to więc wielopłaszczyznowy proces, dotyczący zarówno dywersyfikacji oraz zagęszczania przestrzeni ekonomicznej nowymi podmiotami i rodzajami działalności, jak i kształtowania możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku, albo doskonalenia struktury i funkcjonowania lokalnego systemu społecznego, głównie przez wykorzystanie różnorodnych lokalnych zasobów rozwoju:

„W lokalnym rozwoju gospodarczym istotni są zarówno ludzie, jak i miejsce. Jest on zatem procesem, który kładzie nacisk na pełne wykorzystanie istniejących zasobów (...), by utrzymać i zwiększyć standard życia społeczności lokalnej” (Blakely, Leigh 2010, s. 98).

Obecnie w wielu ujęciach nacisk kładziony jest na endogeniczne zasoby rozwoju, takie jak: kapitał ludzki oraz kapitał społeczny, baza ekonomiczna lokalnego układu terytorialnego, mała i średnia przedsiębiorczość, jakość zarządzania publicznego, jakość infrastruktury technicznej i społecznej oraz zagospodarowania przestrzennego (Brol 2008; Gorzelak, Jałowicki 2000; Hausner 1999; Strzelecki 2008). Podkreśla się także, że do osiągnięcia sukcesu w rozwoju konieczne jest współdziałanie i mobilizacja wielu aktorów działających w skali lokalnej oraz posiadanie przez nich „wspólnej” (a przynajmniej nie sprzecznych) wizji przyszłości danego obszaru (Heffner 2008; Jewtuchowicz, Pietrzyk 2003). Poszukując czynników stymulujących rozwój lokalny, w tym chcąc wykorzystać dostępne zewnętrzne środki finansowe (rozdysponowywane w ramach kontraktów wojewódzkich, środki unijne, EOG i NMF, fundusze związane z ochroną środowiska, itp.) władze samorządowe starają się zatem na nowo zdefiniować i ocenić posiadane zasoby rozwojowe.

Za *dziedzictwo kulturowe*, zarówno na gruncie teorii konserwatorskiej, jak i geografii społeczno-ekonomicznej oraz ekonomiki kultury, uznaje się obecnie bardzo zróżnicowany zbiór składników, stale poszerzający się zarówno pod względem typologicznym, jak i chronologicznym, odnoszący się do odległych, jak i bliższych nam czasowo epok. Pojęcie to dotyczy nie tylko dzieł malarstwa, rzeźby, monumentalnych dzieł architektury, zespołów urbanistyki oraz zbiorów publicznych i prywatnych instytucji dziedzictwa (muzea, biblioteki, archiwa) ale także m.in. wytworów rzemiosła i dzieł sztuki użytkowej, obiektów i zespołów przemysłowych, ruchomych i nieruchomych obiektów techniki czy skromnych obiektów architektury drewnianej. W coraz większym stopniu podkreśla się także zarówno ekonomiczny, jak i społeczny potencjał drzemiący w dziedzictwie niematerialnym, takim jak przekazywana ustnie wiedza, tradycyjne umiejętności rzemieślnicze, tradycje, zwyczaje i rytuały. Patrząc na dziedzictwo kulturowe dostrzega się w nim nie tylko wartości kulturowe (artystyczne, estetyczne czy historyczne) ale także społeczne i ekonomiczne, zarówno użytkowe, jak i pozaużytkowe. Zwraca się uwagę na rozliczne

ekonomiczne i pozaekonomiczne korzyści zewnętrzne (*beneficial externalities*), jakie tworzy dziedzictwo, co wynika m.in. z tego, że jego składniki, charakteryzują się w różnym stopniu cechami dóbr publicznych (Murzyn-Kupisz 2011).

Działalności oparte na i związane z dziedzictwem kulturowym mogą oddziaływać na gospodarkę lokalną i regionalną bezpośrednio oraz przez efekty mnożnikowe, w tym mnożnik turystyczny przyczyniając się zarówno do tworzenia dochodów, jak i miejsc pracy, wpływając także na przychody i wydatki sektora publicznego oraz rynek nieruchomości (Grefe 2004; Vaughan 1984). Dziedzictwo może być głównym składnikiem lub inspiracją do powstawania oryginalnych, wysokiej jakości produktów w ramach sektorów kreatywnych, ale także poza nimi. Niemniej istotne są inne sfery społeczno-gospodarczego oddziaływania dziedzictwa. Po pierwsze, wspieranie gospodarki opartej na wiedzy i kreatywności: dziedzictwo stanowi zasób i przestrzeń edukacyjną, pomaga w budowaniu kapitału ludzkiego, indywidualnego i zbiorowego kapitału kulturowego oraz stymulowaniu wyobraźni i kreatywności (Hutter, Rizzo 1997; Klasik 2008). Niezwykle istotną płaszczyzną oddziaływania dziedzictwa na poziom i jakość życia w danym miejscu jest jego udział w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych i rekreacyjnych społeczności lokalnej oraz zapewnianiu dobrej estetyki przestrzeni, w tym przestrzeni publicznych. Społeczny wymiar wpływu dziedzictwa odnosi się także do budowania kapitału społecznego, poczucia „bycia u siebie”, tożsamości i dumy lokalnej (Działek 2006). Dziedzictwo jest również z reguły integralnym elementem strategii rewitalizacji, czy to jako inspiracja i tło dla procesów rewitalizacyjnych, czy też jako flagowy aspekt i katalizator procesu przywracania do życia danego obszaru. Przesądza często o wizerunku danego miejsca, o jego atrakcyjności i postrzeganiu wśród mieszkańców, turystów i inwestorów w wybranych branżach (Bowitz, Ibenholt 2009). Może więc oddziaływać na wszystkie z wcześniej wymienionych aspektów współcześnie rozumianego rozwoju (Tuan, Navrud 2008).

Za zwróceniem większej uwagi na dziedzictwo jako zasób rozwojowy przemawiają ogólne tendencje w gospodarce europejskiej, takie jak m.in. przechodzenie od tradycyjnej działalności produkcyjnej do działalności usługowej oraz działalności, w ramach której dużą rolę odgrywa innowacyjność i kreatywność oraz konieczność wzmacniania przewag konkurencyjnych Europy w obliczu przenoszenia działalności gospodarczej do miejsc i obszarów, gdzie tańsza jest siła robocza (*Council...* 2005; *SCES* 2010). Według ESPON to właśnie wielość zasobów dziedzictwa oraz silna tożsamość stanowią istotną przewagę konkurencyjną Europy w odniesieniu do reszty świata, dając możliwości rozwoju społecznego i gospodarczego, m.in. jako inspiracja i podstawa dla przemysłów kreatywnych oraz turystyki – dwóch bardzo dynamicznie rozwijających się sektorów postindustrialnej gospodarki (*Dynamo...* 2006). Wiele z produktów i usług powstających na podstawie dziedzictwa jest przy tym integralnie związanych z miejscem ich świadczenia (typowe tzw. *place products*). Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i wzmocnienie tożsamości może przy tym być pomostem łączącym pozornie sprzeczne elementy strategii rozwoju Europy, tj.

dążenie do spójności, a jednocześnie wzmocnienia konkurencyjności. Podobnie, według Greffe (2004) istnieją dwa bardzo istotne współczesne uwarunkowania środowiska społeczno-ekonomicznego, które zwiększają zainteresowanie dziedzictwem jako zasobem rozwojowym. Pierwszym z nich jest potrzeba tworzenia nowych miejsc pracy, w którą wkład może mieć produkcja dóbr i świadczenie usług na podstawie dziedzictwa kulturowego. Drugim natomiast presja konkurencyjna na poziomie narodowym i międzynarodowym, prowadząca do konieczności stałego podkreślania oryginalności i wyjątkowości oraz wysokiej jakości produktów i usług w zglobalizowanym środowisku. Wykorzystywaniu dziedzictwa kulturowego dla różnorodnych współczesnych celów i większemu naciskowi, jeśli nie na jego komercjalizację, to na szerszą prezentację, sprzyjają też przemiany na rynku turystycznym, gdzie rośnie popularność turystyki kulturowej, a szerzej, widoczny jest trend przechodzenia od zapewniania prostego, masowego produktu turystycznego do sprzedaży złożonych doświadczeń (Coccosis 2009; Kozak 2009).

2. Dziedzictwo kulturowe a dotychczasowe perspektywy programowania unijnego w Polsce

W kontekście polskim, po wielu latach rozumienia go tylko w kategoriach kosztownych w utrzymaniu pamiątek przeszłości (Kozak 2008; Purchla 2009), dziedzictwo kulturowe wydaje się być ostatnio w coraz większym stopniu docenianym potencjałem rozwojowym jednostek terytorialnych (Kościelecki 2007; Murzyn-Kupisz 2010)¹. Trend związany z odchodzeniem od postrzegania dziedzictwa kulturowego tylko przez pryzmat wartości kulturowych czy wąsko rozumianych zysków z turystyki, w stronę dostrzegania jego potencjału szerszego oddziaływania społeczno-gospodarczego, jest wyraźnie odzwierciedlony w dofinansowanych w ramach funduszy unijnych inwestycjach i przedsięwzięciach realizowanych w Polsce w ostatnich latach. W tym zakresie wystąpiło przy tym swoiste sprzężenie zwrotne. Głównie wskutek intensywnych działań Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w okresie bezpośrednio poprzedzającym akcesję Polski do Unii Europejskiej, co było także akcentowane w tworzonych wtedy strategiach rozwoju kultury na poziomie państwa (*Narodowa Strategia Rozwoju Kultury...* 2003). Zarówno działania miękkie, jak i przede wszystkim infrastrukturalne dotyczące kultury i dziedzictwa kulturowego, zostały uwzględnione jako możliwe do wsparcia w najważniejszych dokumentach programowych dotyczących rozwoju regionalnego w pierwszym okresie programowania (2004-2006). Było to widoczne zarówno w przypadku przedsięwzięć dofinansowanych przez *EFRR* (w ramach *ZPORR* oraz *INTERREG*), jak i przez Eu-

¹ Na zbyt małą uwagę poświęcaną, szczególnie w początkowym okresie transformacji przez polskie gminy walorom „unikatowym”, takim jak zespoły zabytkowe, jako potencjalnym atutom rozwojowym wskazała m.in. Wojtasiewicz (1996).

ropejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOIGR) oraz EFS (Etmanowicz, Sanetra-Szeliga 2005; Murzyn-Kupisz 2009). Widząc efekty realizowanych przedsięwzięć i wykorzystując doświadczenia z pierwszego okresu programowania, polityka uwzględniania kultury i dziedzictwa kulturowego w strategiach i programach rozwoju (w tym przypadku zarówno formułowanych na poziomie centralnym, jak i regionalnym) była kontynuowana w drugiej perspektywie programowej.

Przykładowo, spośród 207 projektów zrealizowanych w Małopolsce w ramach priorytetu I oraz III *ZPORR* (z wyłączeniem działania 3.4), 15 (tj. 7% ogółu projektów) dotyczyło szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego obejmując cztery rodzaje projektów – projekty konserwatorsko-adaptacyjne w obiektach i zespołach zabytkowych (większość, tj. 8 projektów), projekty zabezpieczające zabytki przed pożarem i włamaniami (1), dotyczące odnowy przestrzeni publicznej w historycznych centrach miast (2) oraz projekty, w ramach których wzniesione zostały nowe obiekty architektury odwołujące się jednak wyraźnie do dziedzictwa kulturowego lub historycznych funkcji miejsca (4). Jeśli chodzi o prace konserwatorsko-adaptacyjne w obiektach zabytkowych 5 spośród 8 wspomnianych projektów zostało zrealizowanych w ramach priorytetu I. Działanie 1.4 *Rozwój turystyki i kultury*, 1 w ramach priorytetu III. *Rozwój Lokalny*, Działanie 3.1 *Obszary Wiejskie*, 2 w ramach działania 3.3 *Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojenne*. Dodatkowo w ramach działania 3.4 *Mikroprzedsiębiorstwa w Małopolsce* zrealizowano 3 projekty dotyczące adaptacji zespołów pałacowo-parkowych na potrzeby funkcji hotelowej. Jakkolwiek może się wydawać, że jest to niewielka liczba projektów, to zważywszy na wielkie zapóźnienia cywilizacyjne naszego kraju po okresie realnego socjalizmu w wielu podstawowych, z punktu widzenia społeczności lokalnych, dziedzinach (przede wszystkim jeśli chodzi o infrastrukturę drogową i komunalną), zrealizowanych 18 projektów dotyczących dziedzictwa kulturowego to liczba istotna, w Małopolsce w pierwszym okresie programowania przekładająca się ogółem na realizację działań konserwatorsko-adaptacyjnych na kwotę 49,4 mln zł, dofinansowanych kwotą 20,4 mln zł z EFRR (Murzyn-Kupisz 2009).

Dofinansowane w ramach *ZPORR* projekty związane z dziedzictwem mogły wielopłaszczyznowo wpływać na otoczenie. Przykładem mogą być inwestycje zrealizowane w woj. śląskim, pomagające znacznie w zwiększeniu frekwencji w instytucjach dziedzictwa oraz generujące zarówno efekty mnożnikowe (tab. 1), jak i wpływające na jakość życia w miejscowościach, w których były zrealizowane (tab. 2).

Pięć placówek muzealnych wspartych w woj. śląskim w ramach *ZPORR* charakteryzowało się w ostatnich latach znacznie większą dynamiką wzrostu frekwencji niż dynamika frekwencji muzealnej w skali regionu, a szerzej kraju. W 2009 r. odwiedziło je o 65% więcej osób niż w 2003 r. Biorąc pod uwagę, że dofinansowane inwestycje z założenia miały charakter niedochodowy, oszacowane wielkości mnożnika należy uznać za wysokie, gdyż na jedno miejsce pracy w instytucji – beneficjencie *ZPORR* przypadało łącznie od 0,846 do 1,459 miejsc pracy wygenerowanych w jej otoczeniu. Warto także podkreślić rolę dofinansowanych ze środków *ZPORR* inwestycji we

Tabela 1

Oszacowana wielkość mnożnika (w miejscach pracy)
dla wybranych, związanych z dziedzictwem kulturowym
inwestycji dofinansowanych w ramach ZPORR w woj. śląskim*

	Efekty		Mnożnik		
	zaopatrzeniowe	dochodowe	dochodowy i zaopatrzeniowy	turystyczny	całkowity
Renowacja kompleksu zamkowego w Pszczynie	1,229	1,183	1,412	2,048	2,460
Budowa pokazowej zagrody żubrów w zabytkowym parku w Pszczynie	1,142	1,053	1,195	2,048	2,243
Rewitalizacja starego rynku wraz z rekonstrukcją Grodu Królewskiego na Górze Birów w Podzamczu	1,231	1,13	1,361	1,813	2,174
Rewitalizacja i zagospodarowanie kulturalne kompleksu Starego Zamku i parku Habsburgów w Żywcu	1,047	1,095	1,142	1,704	1,846

Źródło: Murzyn-Kupisz, Gwosdz (2010), s. 47.

* Szacując efekty mnożnikowe wykorzystano metodę ich pomiaru opartą na danych bezpośrednich, tzn. pochodzących od beneficjentów, uzyskanych za pomocą ankiet i wywiadów bezpośrednich, z rocznych budżetów i raportów finansowych poszczególnych instytucji oraz studiów wykonalności projektów, uzupełnionych o dane GUS. Wielkość mnożnika została obliczona z użyciem zmodyfikowanej metody opracowanej dla badania oddziaływania firm zlokalizowanych w Specjalnej Strefie Ekonomicznej w Mielcu (Domański *et al.* 2005), uzupełnionej o mnożnik turystyczny (Milewski 2007), co jest tożsame z całościową metodą szacowania efektów mnożnikowych projektów związanych z dziedzictwem kulturowym proponowaną w literaturze zagranicznej (Vaughan 1984).

wzmacnianiu załączków lokalnych skupień w sektorze kultury i działalności kreatywnych, co w woj. śląskim było szczególnie widoczne w przypadku Katowic (Drobnik, Budziński 2008).

Również w bieżącej perspektywie programowania (2007-2013) dziedzictwo jest wyraźnie obecne w formułowanych osobno przez każdy region *Regionalnych Programach Operacyjnych (RPO)* oraz tzw. programach Europejskiej Współpracy Regionalnej finansowanych w ramach *EFRR* (Tylus-Sowa *et al.* 2009). Działania związane z dziedzictwem kulturowym przewidziano (bezpośrednio lub pośrednio) we wszystkich programach współpracy transgranicznej. Są również możliwe w ramach pozostałych dwóch typów programów – w ramach współpracy transnarodowej w *Programie dla Europy Środkowej* oraz w ramach priorytetu 2 INTERREG IVC, jak również w dofinansowanym przez *EFROW Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013* w ramach osi 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”. Dziedzictwo może być ponadto włączane

Tabela 2

Opinie mieszkańców na temat oddziaływania wybranych inwestycji związanych z dziedzictwem kulturowym zrealizowanych w ramach ZPORR w woj. śląskim na jakość życia i wizerunek ich miejscowości (N = 785)

Udział odpowiedzi TAK (w %)	Rewitalizacja budynków Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu	Modernizacja rynku w Koniecpolu	Renowacja kompleksu zamkowego w Pszczynie	Budowa pokazowej zagrody żubrów w zabytkowym parku w Pszczynie	Rewitalizacja i zagospodarowanie kulturalne kompleksu Starego Zamku i parku Habsburgów w Żywcu
Miejscowość stała się bardziej znana	40,0	43,2	65,6	95,1	84,7
Mieszkańcy są bardziej ze sobą zżyci	6,7	24,2	9,8	18,0	34,7
Gminę odwiedza więcej turystów	26,7	24,2	85,2	90,2	80,5
Miejscowość jest bardziej atrakcyjna dla inwestorów	28,9	50,5	55,7	52,5	56,8
Mieszkańcy są bardziej dumni z gminy	47,8	63,2	82,0	75,4	85,6
Poprawiła się estetyka i architektura miejscowości	75,6	82,1	88,5	62,3	91,5
Powstały nowe możliwości spędzania wolnego czasu	52,2	36,8	47,5	80,3	72,0
Wzrosło zainteresowanie mieszkańców lokalną historią	33,3	36,8	45,9	36,1	76,3
Zachowane zostało dziedzictwo kulturowe	68,9	16,8	90,2	49,2	89,0
Poszerzona została oferta kulturalna	57,8	25,3	57,4	75,4	77,1
Powstała nowa wizytówka gminy	44,4	72,6	73,8	93,4	78,8
Przyczyniła się do powstania nowych miejsc pracy	15,6	22,1	27,9	73,8	33,9
Możliwość uczestnictwa w życiu społeczno-kulturalnym osób starszych	38,9	28,4	24,6	47,5	33,9
Zainteresowanie młodzieży aktywnością społeczno-kulturalną	21,1	28,4	27,9	37,7	46,6

Źródło: Murzyn-Kupisz, Gwosdz (2010), s. 64.

w działania realizowane w ramach Osi 4 LEADER, takie jak „wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”, „wdrażanie projektów współpracy” oraz „funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja” (www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2007-2013).

Warto przy tym podkreślić, że przedsięwzięcia związane z dziedzictwem kulturowym (np. odnowa i adaptacja obiektów i miejsc zabytkowych, odnowa historycznych przestrzeni publicznych, przedsięwzięcia wystawiennicze, edukacyjne i promocyjne) mogą być realizowane nie tylko w ramach priorytetów i działań poświęconych bezpośrednio tej tematyce np. w ramach RPO w Małopolsce oś priorytetowa 3. „Turystyka i przemysł kulturowy”, obszary „Rozwój produktów dziedzictwa kulturowego” oraz „Wsparcie instytucji kultury” (Biernacki *et al.* 2010), w ramach RPO w woj.

śląskim priorytety „Turystyka” i „Kultura”, ale także w ramach pozostałych działań związanych m.in. z rozwojem obszarów metropolitalnych, obszarów miejskich i wiejskich czy rewitalizacją.

Inne programy takie jak *Program Operacyjny Kapitał Ludzki* czy *Program Rozwoju Polski Wschodniej*, choć nie ukierunkowane bezpośrednio na dziedzictwo mogą także potencjalnie obejmować przedsięwzięcia np. szkoleniowe w przypadku *POKL*, inwestycyjne w przypadku *PRPW* związane z dziedzictwem kulturowym. Na przykład, w latach 2010-2014 przy wsparciu Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Kapitał Ludzki, priorytet VI. „Rynek pracy otwarty dla wszystkich”) Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie realizuje nowe edycje projektu „Konserwator – program aktywizacji zawodowej osób pozostających bez zatrudnienia” w instytucjach i przy realizacji zadań związanych z zachowaniem i udostępnianiem dziedzictwa kulturowego. W kwietniu 2011 r. 134 osoby rozpoczęły 6-miesięczne staże w gminach, instytucjach kultury, organizacjach pozarządowych oraz kościelnych w zakresie zadań związanych z dziedzictwem kulturowym (<http://wup-krakow.pl/projekty-wup/konserwator>). Do 2008 r. tego typu programy mogły być także finansowane w ramach inicjatywy EQUAL. Przykładem może być projekt „Gospodarka Społeczna na Bursztynowym Szlaku”, który dotyczył szkolenia i aktywizacji osób wykluczonych z rynku pracy w dziedzinie turystyki dziedzictwa kulturowego, w tym zakładania eksperymentalnych firm społecznych związanych z prezentacją turystyczną dziedzictwa kulturowego i świadczeniem specjalistycznych usług turystycznych na podstawie walorów danego obszaru (Gałuszka, Serafin 2008). Tego typu projekty wskazują także na to, że wieloaspektowy potencjał oddziaływania przedsięwzięć związanych z dziedzictwem kulturowym jest w coraz większym stopniu dostrzegany zarówno na poziomie władz centralnych, jak i samorządów terytorialnych.

3. Dylematy i wyzwania na przyszłość

Uczestnictwo Polski w procesie integracji europejskiej, w tym możliwość dofinansowania licznych inwestycji i projektów przy wsparciu środków unijnych, stały się w ostatnich latach szansą dla wielu przedsięwzięć związanych z dziedzictwem kulturowym, zarówno jeśli chodzi o ich inicjację, jak i realizację. Możliwość uzyskania dofinansowania unijnego aktywizuje lokalne i regionalne środki samorządowe oraz motywuje jednostki terytorialne, instytucje prywatne i pozarządowe do przewartościowania i poszukiwania nowych lokalnych atutów i zasobów rozwojowych. Przedsięwzięcia te pomagają więc, przynajmniej w pewnym stopniu, nadrobić wielkie zapóźnienia z okresu socjalistycznego, jednocześnie prezentując nowe, często bardzo kreatywne, podejście do dziedzictwa kulturowego nie tylko jako kosztownego balastu, ale i zasobu w rozwoju lokalnym i regionalnym. Dostrzegając bardzo korzystne współzależności na linii dziedzictwo kulturowe – wykorzystanie środków

unijnych – impulsy do rozwoju lokalnego i regionalnego, trzeba jednak wskazać na kilka bardzo istotnych dylematów i związanych z tym wyzwań.

Po pierwsze, terazniejsza dostępność unijnych funduszy tworzy zagrożenie, że realizowane będą tylko te przedsięwzięcia, które da się wpisać w niezbędny do wykazania w dokumentacji projektowej, wąsko rozumiany bezpośredni, krótkoterminowy ekonomiczny wpływ dziedzictwa kulturowego na rozwój regionalny. Samorządy nie dołożą natomiast dostatecznych starań do bieżącego utrzymania i odnowy mniej spektakularnych, lecz istotnych dla lokalnej tożsamości oraz jakości życia społeczności lokalnej obiektów, zespołów i przestrzeni, spełniających typowo lokalne funkcje czy też „uzależnią się” od środków unijnych przy podejmowaniu tego typu działań, które mogłyby, także ze względu na swój endogeniczny charakter, być finansowane etapowo ze środków własnych. Jeśli motywacją do zainteresowania się dziedzictwem kulturowym przez władze lokalne jest głównie chęć przyciągnięcia do danej gminy środków unijnych i wykazania się przed wyborcami, nie zaś rzeczywiste dostrzeżenie i zrozumienie potencjału rozwojowego drzemiącego w dziedzictwie kulturowym – uwzględniając je w szerszych, przemyślanych strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego – prowadzić to może do realizacji przedsięwzięć, które wprawdzie przyczynią się do bieżącego zachowania i odnowienia materialnej tkanki wybranych zabytków, lecz jednocześnie ich „podtrzymywalność” w dłuższym terminie będzie wątpliwa. Problemem może stać się m.in. brak dobrej wizji współczesnego wykorzystania odnowionych obiektów oraz duże koszty utrzymania, jakie będą wywoływały w przyszłości, nie przynosząc szerszych efektów społeczno-ekonomicznych.

Racjonalizacja działań sektora publicznego wymaga podejmowania prób kwantyfikacji efektów podejmowanych inwestycji m.in. przez ilościowe wskaźniki rezultatu i produktu w projektach unijnych. Nie kwestionując tej potrzeby, trzeba jednak stwierdzić, że wyraźny nacisk w procedurach ubiegania się o rozliczenia środków unijnych na ilościowe przedstawienie rezultatów realizowanych przedsięwzięć związanych z dziedzictwem kulturowym, nie przyczynia się do pokazania ich całościowego wpływu na rozwój społeczno-gospodarczy. Nie każdy obiekt i miejsce dziedzictwa ma szansę stać się przyciągającą rzesze odwiedzających atrakcją turystyczną, co jest m.in. uwarunkowane charakterem, skalą i renomą obiektu, lokalizacją i dostępnością przestrzenną danej gminy, a także funkcjami, niekiedy bardzo istotnymi i różnorodnymi, jakie spełnia dla społeczności lokalnej. Dominujące w programach unijnych „twarde” wskaźniki ilościowe pozwalają tylko na uchwycenie wąsko rozumianych efektów ekonomicznych danego przedsięwzięcia (bezpośrednio stworzona liczba miejsc pracy, liczba użytkowników). Spodziewany (w przypadku analizy przed podjęciem projektu) lub rzeczywisty szerszy wpływ danej inwestycji możliwy jest jednak do wykazania w ramach szczegółowych badań, najlepiej dopiero w dłuższej perspektywie czasu, patrząc zarówno pod kątem ilościowym (np. efekty mnożnikowe), jak i jakościowym (np. sondaże, ankiety wśród mieszkańców i użytkowników umożliwiające pokazanie zmian w subiektywnie postrzeganej jakości życia w danym

miejscu czy jakości oferty instytucji dziedzictwa oraz oczekiwania społeczne w tym zakresie, wielodyscyplinarne panele ekspertów oceniające efekty projektów już po ich realizacji), co jednak w praktyce było, jak dotąd, czynione niezwykle rzadko.

Równie istotne jest „przygotowanie” społeczności lokalnej na tego typu inwestycje, zarówno pod względem akceptacji i wiedzy o dziedzictwie kulturowym danego obszaru, jak i umiejętności przedsiębiorczych, niezbędnych w przypadku produkcji dóbr i tworzenia oferty usługowej i turystycznej na ich podstawie. Racjonalności ekonomicznej podejmowanych działań nie sprzyja także zazwyczaj wymóg niedochodowości inwestycji publicznych w okresie trwałości projektów, podczas gdy dochody takie mogłyby być dopuszczalne, jeśli tylko byłyby przeznaczane na dalsze inwestycje związane z dziedzictwem kulturowym lub działalnością statutową danej instytucji.

Jakkolwiek oczekując od inwestycji związanych z dziedzictwem kulturowym ważnych efektów ekonomicznych (tworzenie dochodów i miejsc pracy) w przyszłości należałoby bardziej surowo oceniać proponowane projekty pod kątem ich potencjału wywoływania takich efektów, premiując m.in. nieliczne, unikalne przedsięwzięcia sztandarowe, które mają szansę stać się nowymi magnesami przyciągającymi turystów do miejscowości (regionu) lub znacznie przedłużyć ich pobyt, generujące komplementarne usługi świadczone przez przedsiębiorców prywatnych w ich otoczeniu, rozwiązania sieciowe (np. obiekty w ramach szlaku kulturowego), przyczyniające się do rozwoju załączków klastrów działalności kreatywnych lub wpisujące się w szersze programy rewitalizacji danego obszaru, rozumianej przy tym zarówno jako rewitalizacja tkanki materialnej (budynków, przestrzeni), jak i tkanki społecznej) (Murzyn-Kupisz, Gwosdz 2010).

Długofalowe pozytywne oddziaływanie związanych z dziedzictwem kulturowym inwestycji i przedsięwzięć zależne jest także od samych instytucji i organizacji, będących beneficjentami środków unijnych: czy potrafią one na bazie odnowionej i wytworzonej infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej zaproponować ciekawą ofertę programową dla społeczności lokalnej lub, jeśli jest ona ukierunkowana egzogenicznie, dla konsumentów spoza danej jednostki terytorialnej. Po drugie, istotna jest kwestia przygotowania odbiorców na tę ofertę, ich kompetencji i stopnia rozbudzenia potrzeb kulturowych, kształtowanych i zależnych nie tylko od poziomu zamożności, ale i poziomu edukacji kulturalnej w skali regionu i kraju. Przykładowo, muzea oprócz funkcjonowania głównie jako atrakcje turystyczne, mogą być przede wszystkim bardzo istotnymi miejscami kontaktów społecznych i budowania kapitału społecznego, zarówno o charakterze wiążącym, jak i pomostowym, pod warunkiem jednak, że przyciągną przygotowaną na odbiór ich oferty, lokalną publiczność.

Sukces w przekładaniu się inwestycji w dziedzictwo kulturowe dofinansowanych z funduszy unijnych na szersze impulsy do rozwoju społeczno-gospodarczego zależny jest zatem od wielu powiązanych czynników. Tworząc wytyczne do programów unijnych na przyszły okres programowania warto byłoby uwzględnić wspomniane współzależności.

Literatura

- Biernacki W. *et al.*, 2010, *Ocena wpływu projektów realizowanych w ramach Osi priorytetowej 3. MRPO „Turystyka i przemysł kulturowy” na podniesienie konkurencyjności turystycznej regionu wraz z opracowaniem raportu końcowego z przeprowadzonego badania*. Kraków. http://www.wrotamalopolski.pl/NR/rdonlyres/D79DBB9A-68A4-4F0F-B9C2-B5FF9EE8939F/729906/Raport_3.pdf (12.06.2011).
- Blakely E. J., Leigh N. G., 2010, *Planning Local Economic Development: Theory and Practice*. Sage, London.
- Bowitz E., Ibenholt K., 2009, *Economic Impacts of Cultural Heritage. Research and Perspectives*. „Journal of Cultural Heritage”, nr 10, s. 1-8.
- Brol R., 1998, *Zarządzanie rozwojem lokalnym. Definicje, cele, zasady, procedury*, [w:] *Zarządzanie rozwojem lokalnym – studium przypadków*, R. Brol (red.). Wyd. AE, Wrocław, s. 9-10.
- Brol R., 2009, *Wpływ procesów globalizacji na rozwój lokalny*, [w:] *Współczesne wyzwania miast i regionów*, A. Jewtuchowicz A. Rzeńca (red.). Wyd. UŁ, Łódź, s. 29-39.
- Chojnicki Z., 2008, *Rozwój społeczno-ekonomiczny i jego aspekty aksjologiczne*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, J. J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, s. 21-36.
- Coccosis H., 2009, *Sustainable Development and Tourism: Opportunities and Threats to Cultural Heritage from Tourism*, [w:] *Cultural Tourism and Sustainable Local Development*, L. F. Girard, P. Nijkamp (red.). Ashgate, Aldershot, s. 47-56.
- Council of Europe, 2005, *Heritage for the Future – Realizing the Economic and Social Potential of a Key Asset*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Domański B. *et al.*, 2005, *Oddziaływanie SSE Euro-Park Mielec na otoczenie lokalne. Powiązania firm i efekty mnożnikowe*, [w:] *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995-2005*, B. Domański, K. Gwosdz, K. Wiedermann (red.). Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Agencja Rozwoju Przemysłu S.A., oddział w Mielcu, Kraków, s. 89-132.
- Drobnik A., Budziński M., 2008, *Konkurencyjność ekonomiczna i aktywność przedsiębiorcza miast aglomeracji górnośląskiej oparta na sektorze i przemysłach kultury. Przypadek Katowic*, [w:] *Aktywność przedsiębiorcza i konkurencyjność ekonomiczna miast w procesie restrukturyzacji aglomeracji miejskich*, A. Klasik (red.). Wyd. AE, Katowice, s. 137-176.
- Dynamo Trans-national Group, 2006, *ESPON project 1.3.3 The Role and Spatial Effects of Cultural Heritage and Identity (2004-2006). Executive summary*. http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/ThematicProjects/CulturalHeritage/fr-1.3.3_revised-full_August2006.pdf (20.12.2010).
- Działek J., 2006, *Tożsamość i rozwój: przypadek Babiej Góry*. „Małopolska: regiony, regionalizmy, małe ojczyzny”, nr 8, s. 37-52.
- Etmanowicz A., Sanetra-Szeliga J. (red.), 2005, *Europa – szansa dla kultury. Polskie doświadczenia w korzystaniu ze środków Unii Europejskiej dla kultury*. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa.
- Gałuszka N., Serafin R. (red.), 2008, *Wkład firm społecznych w rewitalizację dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Studia przypadków z Polski, Francji, Włoch i Finlandii*. Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

- Gorzela G., Jałowicki B., 2000, *Konkurencyjność regionów*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 1, s. 7-24.
- Grefe X., 2004, *Is Heritage an Asset or a Liability?* „Journal of Cultural Heritage”, nr 5, s. 301-309.
- Grosse T., 2002, *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 8, s. 25-48.
- Guarino E. et al., 1995, *Gospodarka przestrzenna i rozwój lokalny w opinii lokalnej administracji samorządowej*, [w:] *Rozwój lokalny, zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej*, J. J. Parysek (red.). Studia KPZK PAN, t. CIV, Warszawa, s. 63-120.
- Hausner J., 1999, *Zasady i mechanizmy rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] *Aktywizacja gospodarcza gminy górniczej*, J. Hausner (red.). MSAP, AE, Kraków, s. 19-28.
- Heffner K., 2008, *Strategie rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, Z. Strzelecki (red.). PWN, Warszawa, s. 152-173.
- Hutter M., Rizzo I. (red.), 1997, *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. Macmillan, London.
- Jewtuchowicz A., Pietrzyk I., 2003, *Rozwój terytorialny – teoria a polska rzeczywistość (przykład regionu łódzkiego)*, [w:] *Zrządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym w kontekście integracji europejskiej*, A. Klasik (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 208, Warszawa, s. 10-11.
- Klasik A., 1996, *Lokalny rozwój gospodarczy i metody jego budowania*. Prace Naukowe AE, nr 734, Katowice, s. 23-30.
- Klasik A. (red.), 2008, *Aktywność przedsiębiorcza i konkurencyjność ekonomiczna miast w procesie restrukturyzacji aglomeracji miejskich*. Wyd. AE, Katowice.
- Kogut-Jaworska M., 2008, *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*. CeDeWu, Warszawa.
- Kościelecki P., 2007, *Kultura w regionach – analiza dokumentów strategicznych polskich województw oraz piśmiennictwa przedmiotu*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 3, s. 32-52.
- Kozak M., 2008, *Dwory, palace i zamki – kosztowne pamiątki czy zasób w rozwoju?*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 1, s. 92-111.
- Kozak M., 2009, *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*. Scholar, Warszawa.
- Kudłacz T., 1999, *Programowanie rozwoju regionalnego*. PWN, Warszawa.
- Markowski T., 2008, *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna, op. cit.*, s. 13-28.
- Milewski D., 2007, *Mnożnik turystyczny*, [w:] *Ekonomika turystyki*, A. Panasiuk (red.). PWN, Warszawa, s. 53-60.
- Murzyn-Kupisz M., 2009, *Europejskie fundusze pomocowe a konserwacja i adaptacja obiektów zabytkowych. Szanse i zagrożenia*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, B. Szmygin (red.). Politechnika Lubelska, ICOS, Warszawa-Lublin, s. 99-112.
- Murzyn-Kupisz M., 2010, *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 3, s. 61-80.
- Murzyn-Kupisz M., 2011, *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomisty*. „Zarządzanie publiczne”, nr 3, s. 19-32.

- Murzyn-Kupisz M., Gwosdz K. (red.), 2010, *Analiza wpływu inwestycji w infrastrukturę kultury i turystyki dofinansowanych z funduszy strukturalnych na rozwój społeczno-gospodarczy poszczególnych gmin/powiatów województwa śląskiego*. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013*, 2003, http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf (14.06.2011).
- Parysek J. J., 1995, *Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym*, [w:] *Rozwój lokalny, zagospodarowanie przestrzenne... op. cit.*, s. 37-62..
- Pike A., Rodriques-Pose A., Tomaney J., 2006, *Local and Regional Development*. Routledge, London.
- Purchla J. (red.), 2009, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*. NCK, Warszawa.
- SCES, Ericarts, 2010, *Study on the Contribution of Culture to Local and Regional Development – Evidence from the Structural Funds. Final Report*. SCES, EricArts Sevenoaks, Kent.
- Staniszczyn E., 2004, *Endo- i egzogeniczne czynniki i formy rozwoju lokalnego*. Prace Naukowe AE, Wrocław, nr 1023, s. 242-252.
- Strzelecki Z., 2008, *Polityka regionalna*, [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna...*, *op. cit.*, s. 78-120.
- Tuan T. H., Navrud S., 2008, *Capturing the Benefits of Preserving Cultural Heritage*. „Journal of Cultural Heritage”, nr 9, s. 326-337.
- Tylus-Sowa K. et al. (red.), 2009, *Możliwości finansowania kultury ze środków europejskich w latach 2007-2013*. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa.
- Vaughan D. R., 1984, *The Cultural Heritage: an Approach to Analyzing Income and Employment Effects*. „Journal of Cultural Economics”, nr 2, s. 1-36.
- Wojtasiewicz L., 1996, *Czynniki i bariery rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej Polski*. Prace Naukowe AE, Wrocław, nr 734, s. 17-19.